DOMSTOLENS DOM (tredje avdelningen)

den 13 juli 2006 *

I de förenade målen C-295/04–C-298/04,

angående begäran om förhandsavgörande enligt artikel 234 EG, som framställts av Giudice di pace di Bitonto (Italien), genom beslut av den 30 juni 2004 som inkom till domstolen den 13 juli 2004, i målen

Vincenzo Manfredi (C-295/04)

mot

Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA,

* Rättegångsspråk: italienska.

Antonio Cannito (C-296/04)

mot

Fondiaria Sai SpA,

och

Nicolò Tricarico (C-297/04),

Pasqualina Murgolo (C-298/04)

mot

Assitalia SpA,

meddelar

DOMSTOLEN (tredje avdelningen)

sammansatt av avdelningsordföranden A. Rosas samt domarna J. Malenovský, S. von Bahr (referent), A. Borg Barthet och A. Ó Caoimh,

generaladvokat: L.A. Geelhoed,
justitiesekreterare: förste handläggaren L. Hewlett,

efter det skriftliga förfarandet och förhandlingen den 10 november 2005,

med beaktande av de yttranden som avgetts av:

— Assitalia SpA (C-297/04 och C-298/04), genom A. Pappalardo, M. Merola och D.P. Domenicucci, avvocati,

— Italiens regering, genom I.M. Braguglia, i egenskap av ombud, biträdd av M. Fiorilli, avvocato dello Stato,

— Tysklands regering, genom C. Schulze-Bahr, i egenskap av ombud,

— Österrikes regering, genom C. Pesendorfer, i egenskap av ombud,

— Europeiska gemenskapernas kommission, genom T. Christoforou och F. Amato, båda i egenskap av ombud,

och efter att den 26 januari 2006 ha hört generaladvokatens förslag till avgörande,

följande

Dom

1 Begäran om förhandsavgörande i de aktuella målen gäller tolkningen av artikel 81 EG.

2 Frågorna har uppkommit i samband med talan om ersättning som Vincenzo Manfredi väckt mot Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA, Antonio Cannito mot Fondiaria Sai SpA och Nicolò Tricarico och Pasqualina Murgolo mot Assitalia SpA (nedan kallat Assitalia), för att få dessa försäkringsbolag att återbetala höjningar av premier för obligatoriska ansvarsförsäkringar avseende skador orsakade av bilar, fartyg och mopeder (nedan kallade trafikförsäkringar), då dessa höjningar genomförts med hjälp av en konkurrensbegränsande samverkan som den nationella konkurrensmyndigheten (Autorità garante della concorrenza e del marcato) (nedan kallad AGCM) förklarat vara otillåten.

Tillämplig nationell lagstiftning

3 I artikel 2.2 i lag nr 287 av den 10 oktober 1990 om skydd för konkurrensen och marknaden (Legge 10 ottobre 1990, n. 287. Norme per la tutela della concorrenza e del mercato, GURI nr 240 av den 13 oktober 1990, s. 3) (nedan kallad lag nr 287/90) förbjuds konkurrensbegränsande samverkan mellan företag som har till syfte eller resultat att hindra, begränsa eller snedvrida konkurrensen på den nationella marknaden eller en betydande del av denna.

4 Som konkurrensbegränsande samverkan räknas enligt artikel 2.1 i nämnda lag avtal och samordnade förfaranden mellan företag samt beslut, även om de fattats på grundval av bestämmelser i lag eller förordning, av konsortier, företagssammanslutningar och andra liknande organisationer.

5 Enligt artikel 2.3 i lag nr 287/90 är förbjudna avtal ogiltiga och saknar verkan.

6 I artikel 33.2 i denna lag stadgas att ogiltighetstalan, skadeståndskrav och begäran om interimistiska åtgärder med anledning av åsidosättanden av bestämmelserna i avdelningarna I–IV i lagen, däribland artikel 2, skall anhängiggöras vid den Corte d'appello som är territoriellt behörig.

Tvisten i målen vid den nationella domstolen och tolkningsfrågorna

7 AGCM inledde genom beslut av den 8 september och den 10 november 1999 samt av den 3 februari 2000 ett förfarande avseende åsidosättande av artikel 2 i lag nr 287/90 mot ett antal försäkringsbolag, bland andra de tre svarandena i målen vid den nationella domstolen. De sistnämnda bolagen klandrades för att ha deltagit i en konkurrensbegränsande samverkan rörande "försäljning kopplad till olika produkter och informationsutbyte mellan konkurrerande företag". Vad gäller de aktuella målen är det bara informationsutbytet mellan de konkurrerande företagen som är relevant.

8 AGCM fann att det i Italien, under perioden 1994–1999, till skillnad från i övriga Europa, skedde en onormal och tilltagande höjning av premierna för trafikförsäkringar. Dessa försäkringar är obligatoriska.

9 AGCM noterade även att marknaden för trafikförsäkringar kännetecknas av betydande tillträdeshinder, framför allt därför att det fordras ett effektivt distributionsnät och ett brett nätverk av agenturer i hela landet för att kunna hantera ersättningar vid skadefall.

10 AGCM erhöll under förfarandet en omfattande dokumentation, av vilken framgick att ett flertal försäkringsbolag som sålde bilförsäkringar i stor utsträckning utbytte information om alla aspekter av försäkringsverksamheten, bland annat om priser, rabatter, indrivning av fordringar och kostnader för skadefall och distribution.

11 AGCM slog i sitt slutliga beslut nr 8546 (I377) av den 28 juli 2000 (Bolletino 30/2000 av den 14 augusti 2000) fast, att de inblandade försäkringsbolagen hade slutit ett rättsstridigt avtal som hade till syfte att utbyta information avseende försäkringssektorn. Avtalet gjorde det möjligt för de berörda bolagen att samordna och fastställa premierna för trafikförsäkringarna, vilket innebär att konsumenterna har påförts väsentliga premiehöjningar som är omotiverade med hänsyn till marknadsvillkoren och som konsumenterna inte kunde undvika.

12 AGCM:s beslut, som överklagades av försäkringsbolagen, fastställdes i huvudsak av Tribunale amministrativo regionale per il Lazio och av Consiglio di stato.

13 Kärandena i målen vid den nationella domstolen väckte talan vid Giudice di pace di Bitonto och yrkade att de berörda försäkringsbolagen skulle förpliktas att återbetala höjningen av premierna, som betalats till följd av den konkurrensbegränsande samverkan som AGCM hade förklarat vara otillåten.

14 Det framgår av Assitalias yttranden att AGCM:s undersökning, enligt kärandena i målen vid den nationella domstolen, visade att den genomsnittliga kostnaden för trafikförsäkringar var 20 procent högre än vad den hade varit om försäkringsbolagen inte hade ändrat sitt konkurrensmässiga beteende genom det samordnade

förfarandet. Den överträdelse som begicks av de bolag som deltog i detta förfarande skadade följaktligen slutkonsumenterna, just genom att de tvingades betala i genomsnitt 20 procent mer för sina trafikförsäkringspremier än vad som hade varit fallet om konkurrensreglerna inte hade överträtts.

15 Försäkringsbolagen har vid den nationella domstolen anfört att Giudice di Pace di Bitonto saknar behörighet enligt artikel 33 i lag nr 287/90 och att rätten till återbetalning eller skadestånd är preskriberad.

16 Den hänskjutande domstolen fann att i den mån försäkringsbolag från andra medlemsstater som bedriver verksamhet även i Italien har varit parter i det avtal som AGCM har vidtagit sanktionsåtgärder mot, utgör den ifrågasatta överenskommelsen ett åsidosättande inte bara av artikel 2 i lag nr 287/90 utan även av artikel 81 EG, då alla förbjudna avtal och karteller är ogiltiga enligt artikel 81.2 EG.

17 Tredje man, bland annat konsumenter och slutanvändaren av en tjänst, kan därför anse sig ha rätt att åberopa att en konkurrensbegränsande samverkan som är förbjuden enligt artikel 81 EG är ogiltig och begära skadestånd om det föreligger ett orsakssamband mellan skadan och den förbjudna samverkan.

18 Om så är fallet strider en bestämmelse som den i artikel 33 i lag nr 287/90 eventuellt mot gemenskapsrätten. De frister och kostnader som hänför sig till ett förfarande inför Corte d'appello är mycket längre respektive högre än de som hänför sig till ett förfarande inför Giudice di pace, vilket skulle kunna äventyra den ändamålsenliga verkan av artikel 81 EG.

19 Den hänskjutande domstolen anser det även vara oklart huruvida preskriptionsfristerna för att väcka en skadeståndstalan och storleken på den ersättning som skall erläggas, vilka anges i den nationella rätten, är förenliga med artikel 81 EG.

20 Under dessa omständigheter beslutade Giudice di pace di Bitonto, i målen C-295/04–C-297/04, att vilandeförklara målen och ställa följande tolkningsfrågor till domstolen:

"1. Skall artikel 81 EG tolkas så att den innebär att en överenskommelse eller ett samordnat förfarande mellan försäkringsbolag i form av ömsesidigt informationsutbyte, som möjliggör höjningar av premierna för trafikförsäkringar som inte är motiverade med hänsyn till marknadsvillkoren, är ogiltigt, särskilt med tanke på att bolag från olika medlemsstater deltagit i detta avtal eller samordnade förfarande?

2. Skall artikel 81 EG tolkas så att en tredje man som har ett rättsligt relevant intresse kan åberopa att en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt denna bestämmelse är ogiltigt och begära skadestånd när det föreligger ett orsakssamband mellan överenskommelsen eller det samordnade förfarandet och skadan?

3. Skall artikel 81 EG tolkas så att preskriptionsfristen för en begäran om skadestånd som är grundad på denna artikel börjar löpa den dag då överenskommelsen respektive det samordnade förfarandet etableras eller den dag då överenskommelsen eller det samordnade förfarandet upphör att gälla?

4. Skall artikel 81 EG tolkas så att när den nationella domstolen finner att det ersättningsgilla skadeståndsbeloppet enligt nationell rätt under alla omständigheter är lägre än den ekonomiska fördelen för det bolag som har orsakat skadan och som deltagit i den förbjudna överenskommelsen eller i det förbjudna samordnade förfarandet, skall den ex officio tilldöma den tredje man som lidit skada ett förhöjt skadestånd såsom en sanktionsåtgärd mot bolaget, vilket är nödvändigt för att det ersättningsgilla skadebeloppet skall överskrida den ekonomiska fördel som bolaget erhållit, för att avskräcka från att sådana överenskommelser eller samordnade förfaranden som är förbjudna enligt artikel 81 EG etableras?"

21 I mål C-298/04 beslutade Giudice di pace di Bitonto att vilandeförklara målet och ställa följande tolkningsfrågor till domstolen:

"1. Skall artikel 81 EG tolkas så att den innebär att en överenskommelse eller ett samordnat förfarande mellan försäkringsbolag i form av ömsesidigt informationsutbyte, som möjliggör höjningar av premierna för trafikförsäkringar som inte är motiverade med hänsyn till marknadsvillkoren, är ogiltigt, särskilt med tanke på att bolag från olika medlemsstater deltagit i detta avtal eller samordnade förfarande?

2. Skall artikel 81 EG tolkas så att den utgör hinder för att tillämpa en nationell bestämmelse såsom artikel 33 i [lag nr 287/90], enligt vilken en talan om skadestånd på grund av att gemenskapsbestämmelser och nationella bestämmelser om konkurrensbegränsande överenskommelser har åsidosatts skall väckas, även av tredje man, vid en annan domstol än den som normalt är behörig att avgöra talan som rör belopp av samma storlek, vilket medför en väsentlig höjning av kostnaderna och förlängning av handläggningstiden?

3. Skall artikel 81 EG tolkas så att en tredje man som har ett rättsligt relevant intresse kan åberopa att en överenskommelse eller ett samordnat förfarande

som är förbjudet enligt samma bestämmelse är ogiltigt och begära skadestånd när det föreligger ett orsakssamband mellan överenskommelsen eller det samordnade förfarandet och skadan?

4. Skall artikel 81 EG tolkas så att preskriptionsfristen för en begäran om skadestånd som är grundad på denna artikel börjar löpa den dag då överenskommelsen respektive det samordnade förfarandet etableras eller den dag då överenskommelsen eller det samordnade förfarandet upphör att gälla?

5. Skall artikel 81 EG tolkas så att när den nationella domstolen finner att det ersättningsgilla skadeståndsbeloppet enligt nationell rätt under alla omständigheter är lägre än den ekonomiska fördelen för det bolag som har orsakat skadan och som deltagit i den förbjudna överenskommelsen eller i det förbjudna samordnade förfarandet, skall den ex officio tilldöma den tredje man som lidit skada ett förhöjt skadestånd såsom en sanktionsåtgärd mot bolaget, vilket är nödvändigt för att det ersättningsgilla skadebeloppet skall överskrida den ekonomiska fördel som bolaget erhållit, för att avskräcka från att sådana överenskommelser eller samordnade förfaranden som är förbjudna enligt artikel 81 EG etableras?"

22 Målen C-295/04–C-298/04 har, genom beslut av domstolens ordförande av den 28 november 2004, förenats vad gäller det skriftliga och det muntliga förfarandet samt domen.

Tolkningsfrågornas upptagande till sakprövning

Yttranden som har ingetts till domstolen

23 Assitalia har för det första gjort gällande att redogörelsen för det faktiska och rättsliga sammanhang som ligger till grund för tolkningsfrågorna är otillräcklig och

tvetydig till den grad att den inte ger underlag för alla potentiellt berörda parter att på ett adekvat sätt yttra sig över den eller för domstolen att ge ett användbart svar på frågorna.

24 För det andra har Assitalia hävdat att tolkningsfrågorna från Giudice di pace di Bitonto inte kan tas upp till sakprövning i den mån de avser tolkningen av en bestämmelse i EG-fördraget som uppenbarligen inte är tillämplig i målen vid den nationella domstolen.

25 Den konkurrensbegränsande samverkan i målen vid den nationella domstolen hade begränsade återverkningar i Italien och har därför inte märkbart skadat handeln mellan medlemsstater i den mening som avses i artikel 81 EG (se bland annat dom av den 21 januari 1999 i de förenade målen C-215/96 och C-216/96, Bagnasco m.fl., REG 1999, s. I-135). Det har för övrigt inte bestritts vid de nationella domstolarna att artikel 81 EG inte är tillämplig, och AGCM:s beslut, som grundar sig på artikel 2 i lag nr 287/90, har vunnit laga kraft. Dessutom angavs i artikel 1.1 i lag nr 287/90 att bestämmelserna var "tillämpliga på konkurrensbegränsande samverkan, missbruk av en dominerande ställning och företagskoncentrationer som inte omfattas av tillämpningsområdet ... för artiklarna [81 EG] och/eller [82 EG], förordningarna ... eller gemenskapsrättsakter med motsvarande normativ verkan".

Domstolens bedömning

26 Det ankommer enligt fast rättspraxis, inom ramen för det samarbete mellan domstolen och de nationella domstolarna som har inrättats genom artikel 234 EG, uteslutande på den nationella domstol där tvisten anhängiggjorts och som har ansvaret för det rättsliga avgörandet, att mot bakgrund av de särskilda omständigheterna i varje enskilt mål bedöma såväl om ett förhandsavgörande är nödvändigt för att döma i saken som relevansen av de frågor som ställs till domstolen. Följaktligen är domstolen i princip skyldig att meddela ett förhandsav-

görande när de frågor som har ställts avser tolkningen av gemenskapsrätten (se bland annat dom av den 15 december 1995 i mål C-415/93, Bosman, REG 1995, s. I-4921, punkt 59, och av den 10 november 2005 i mål C-316/04, Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, REG 2005, s. I-9759, punkt 29).

27 Domstolen har likväl påpekat att det i undantagsfall ankommer på den att, för att pröva sin egen behörighet, undersöka de omständigheter som har föranlett den nationella domstolen att begära ett förhandsavgörande (se, för ett liknande resonemang, dom av den 16 december 1981 i mål 244/80, Foglia, REG 1981, s. 3045, punkt 21; svensk specialutgåva, volym 6, s. 243). Domstolen har endast möjlighet att underlåta att besvara en tolkningsfråga från en nationell domstol när det är uppenbart att den begärda tolkningen av gemenskapsrätten inte har något samband med omständigheterna eller föremålet för talan i målet vid den nationella domstolen, när frågan är hypotetisk eller när domstolen inte har tillgång till de uppgifter om omständigheterna i målet och om relevant nationell rätt som krävs för att den skall kunna ge ett användbart svar på de frågor som har ställts till den (se bland annat domarna i de ovannämnda målen Bosman, punkt 61, och Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, punkt 30).

28 I förevarande mål föreligger ingen av dessa omständigheter.

29 Följaktligen ger begäran om förhandsavgörande samt de skriftliga och muntliga yttrandena till domstolen ett tillräckligt underlag för att kunna göra en tolkning av gemenskapsrättens bestämmelser i det fall som är föremål för tvisten vid den nationella domstolen (se bland annat dom av den 3 mars 1994 i mål C-316/93, Vaneetveld, REG 1994, s. I-763, punkt 14, och av den 21 september 1999 i mål C-378/97, Wijsenbeek, REG 1999, s. I-6207, punkt 21).

30 Det framgår vidare inte på ett uppenbart sätt, i motsats till vad Assitalia har påstått, att tolkningen av artikel 81 EG helt saknar samband med verkliga förhållanden eller med föremålet för tvisten inför den nationella domstolen. Assitalias invändning att denna bestämmelse inte är tillämplig i målen vid den nationella domstolen har således inget att göra med huruvida de aktuella målen kan prövas i sak utan rör själva sakprövningen av den första tolkningsfrågan.

31 Artiklarna 81 EG och 82 EG är för övrigt bestämmelser som hänför sig till grunderna för rättsordningen och som de nationella domstolarna måste tillämpa ex officio (se, för ett liknande resonemang, dom av den 1 juni 1999 i mål C-126/97, Eco Swiss, REG 1999, s. I-3055, punkterna 39 och 40).

32 Av detta följer att tolkningsfrågorna kan tas upp till sakprövning.

Den första tolkningsfrågan i målen C-295/04–C-298/04

33 Den hänskjutande domstolen har ställt den första frågan för att få klarhet i huruvida en överenskommelse eller ett samordnat förfarande, av den typ som är aktuell i målen vid den nationella domstolen, mellan försäkringsbolag i form av ömsesidigt informationsutbyte som möjliggör höjningar av premierna för trafikförsäkringar som inte är motiverade med hänsyn till marknadsvillkoren och utgör en överträdelse av de nationella konkurrensreglerna, även kan utgöra ett åsidosättande av artikel 81 EG, särskilt med beaktande av att bolag från olika medlemsstater deltagit i denna överenskommelse eller detta samordnade förfarande.

Yttranden som har ingetts till domstolen

34 Assitalia har anfört att domstolen, med hänsyn till frågans allmänna och instrumentella art, skall meddela att det visat sig omöjligt att lämna ett användbart svar angående tillämpningen av artikel 81 EG.

35 Den italienska regeringen anser att artikel 81 EG inte är tillämplig på en sådan konkurrensbegränsande samverkan som den i målen vid den nationella domstolen. För att ett konkurrensbegränsande beteende skall omfattas av gemenskapsbestämmelserna måste ett antal villkor, utöver själva deltagandet av företag från andra medlemsstater, vara uppfyllda.

36 Europeiska gemenskapernas kommission har hävdat att artikel 81 EG skall tolkas som ett förbud mot en överenskommelse eller ett samordnat förfarande mellan företag som begränsar konkurrensen när det vid en helhetsbedömning av de rättsliga och faktiska omständigheterna med en tillräckligt hög grad av säkerhet kan förutses att överenskommelsen eller det samordnade förfarandet i fråga direkt eller indirekt, faktiskt eller potentiellt kan påverka handeln mellan medlemsstater. Den omständigheten att vissa företag från andra medlemsstater deltog i denna överenskommelse eller detta samordnade förfarande är inte i sig tillräckligt för att kunna konstatera att överenskommelsen eller det samordnade förfarandet hade en sådan påverkan på handeln mellan medlemsstater.

Domstolens bedömning

37 Domstolen konstaterar inledningsvis att denna tolkningsfråga, i motsats till vad Assitalia har gjort gällande, är tillräckligt precis för att den skall kunna lämna ett användbart svar till den hänskjutande domstolen.

38 Det skall vidare erinras om att gemenskapsrättsliga konkurrensbestämmelser och nationell konkurrensrätt enligt fast rättspraxis skall tillämpas parallellt, eftersom de båda rör konkurrensbegränsande förfaranden, men från olika utgångspunkter. I artiklarna 81 EG och 82 EG bedöms dessa förfaranden mot bakgrund av de hinder de kan innebära för handeln mellan medlemsstaterna, medan konkurrenslagstiftningen i medlemsstaterna utgår — var och en utifrån egna överväganden — från

konkurrensbegränsningar på ett rent nationellt plan (se bland annat dom av den 13 februari 1969 i mål 14/68, Wilhelm m.fl., REG 1969, s. 1, punkt 3, svensk specialutgåva, volym 1, s. 379, av den 10 juli 1980 i de förenade målen 253/78 och 1/79–3/79, Giry och Guerlain m.fl., REG 1980, s. 2327, punkt 15, och av den 9 september 2003 i mål C-137/00, Milk Marque och National Farmers' Union, REG 2003, s. I-7975, punkt 61).

39 Det skall också erinras om att artiklarna 81.1 EG och 82 EG har direkt effekt i förhållandena mellan enskilda och ger rättigheter för enskilda som de nationella domstolarna är skyldiga att skydda (se dom av den 30 januari 1974 i mål 127/73, BRT och SABAM, kallad BRT I, REG 1974, s. 51, punkt 16, svensk specialutgåva, volym 2, s. 201, av den 18 mars 1997 i mål C-282/95 P, Guérin automobiles mot kommissionen, REG 1997, s. I-1503, punkt 39, och av den 20 september 2001 i mål C-453/99, Courage och Crehan, REG 2001, s. I-6297, punkt 23) och att gemenskapsrättens företräde medför att en nationell bestämmelse som strider mot en gemenskapsbestämmelse inte får tillämpas, oavsett om den antagits före eller efter densamma (se bland annat dom av den 9 september 2003 i mål C-198/01, CIF, REG 2003, s. I-8055, punkt 48).

40 Såsom framgår redan av ordalydelsen i artiklarna 81 EG och 82 EG skall dock konkurrensbegränsande samverkan eller missbruk kunna påverka handeln mellan medlemsstater för att omfattas av gemenskapens konkurrensregler.

41 Tolkningen och tillämpningen av villkoret om påverkan på handeln mellan medlemsstater skall grundas på syftet med detta villkor, vilket är att definiera gränsen mellan de områden som omfattas av gemenskapens respektive medlemsstaternas konkurrensrätt. Gemenskapsrätten omfattar således alla överenskommelser och förfaranden som kan utgöra ett hot mot den fria handeln mellan medlemsstaterna på ett sätt som kan skada förverkligandet av den inre marknaden, i synnerhet genom att avskärma de nationella marknaderna eller genom att påverka konkurrensstrukturen på den gemensamma marknaden (se, för ett liknande resonemang, dom av den 31 maj 1979 i mål 22/78, Hugin mot kommissionen, REG 1979, s. 1869, punkt 17, och av den 25 oktober 2001 i mål C-475/99, Ambulanz Glöckner, REG 2001, s. I-8089, punkt 47).

42 För att ett beslut, ett avtal eller ett samordnat förfarande skall anses kunna påverka handeln mellan medlemsstater krävs att det på grundval av rättsliga eller faktiska omständigheter med en tillräckligt hög grad av sannolikhet kan förutses att åtgärden i fråga direkt eller indirekt, faktiskt eller potentiellt kan påverka handeln mellan medlemsstater på ett sådant sätt att det kan komma att hindra förverkligandet av den inre marknaden (se dom av den 11 juli 1985 i mål 42/84, Remia m.fl. mot kommissionen, REG 1985, s. 2545, punkt 22, svensk specialutgåva, volym 8, s. 277, och domen i det ovannämnda målet Ambulanz Glöckner, punkt 48). Detta gäller dock inte om åtgärden endast har en obetydlig inverkan på marknaden (dom av den 28 april 1998 i mål C-306/96, Javico, REG 1998, s. I-1983, punkt 16).

43 Påverkan på handeln inom gemenskapen följer i allmänhet av flera faktorer i förening, som var för sig inte nödvändigtvis är avgörande (se domen i det ovannämnda målet Bagnasco m.fl., punkt 47, och dom av den 29 april 2004 i mål C-359/01 P, British Sugar mot kommissionen, REG 2004, s. I-4933, punkt 27).

44 Det skall härvid för det första konstateras, som generaladvokaten med rätta gjort i punkt 37 i sitt förslag till avgörande, att det visserligen är en viktig faktor vid bedömningen att det bland deltagarna också finns utländska företag men att detta inte sett för sig är utslagsgivande för att det skall kunna konstateras att kriteriet om påverkan på handeln mellan medlemsstater är uppfyllt.

45 För det andra är den omständigheten att en konkurrensbegränsande samverkan endast avser saluföring av produkter i en enda medlemsstat inte tillräcklig för att utesluta att handeln mellan medlemsstater kan påverkas (se dom av den 11 juli 1989 i mål 246/86, Belasco m.fl. mot kommissionen, REG 1989, s. I-2117, punkt 33). En konkurrensbegränsande samverkan som berör en medlemsstats hela territorium har genom själva sin karaktär till resultat att förstärka avskärmningen av marknaderna på nationell nivå och hindrar följaktligen den ekonomiska växelverkan som eftersträvas i fördraget (dom av den 17 oktober 1972 i mål 8/72, Vereeniging van

Cementhandelaren mot kommissionen, REG 1972, s. 977, punkt 29, domen i det ovannämnda målet Remia m.fl. mot kommissionen, punkt 22, och dom av den 18 juni 1998 i mål C-35/96, kommissionen mot Italien, REG 1998, s. I-3851, punkt 48).

46 Vad gäller tjänstesektorn har domstolen redan funnit att påverkan på handeln mellan medlemsstater kan bestå av att verksamheten i fråga organiseras på ett sådant sätt att den gemensamma marknaden delas upp och friheten att tillhandahålla tjänster, som är ett av syftena med fördraget, hindras (se dom av den 4 maj 1988 i mål 30/87, Bodson, REG 1988, s. 2479, punkt 24, och domen i det ovannämnda målet Ambulanz Glöckner, punkt 49).

47 Det ankommer på den nationella domstolen att pröva huruvida det, med hänsyn tagen till den aktuella nationella marknadens egenskaper, med tillräcklig säkerhet kan antas att överenskommelsen eller det samordnade förfarandet i fråga direkt eller indirekt, faktiskt eller potentiellt kan påverka försäljningen av trafikförsäkringar i den berörda medlemsstaten av företag från andra medlemsstater och åtgärden inte endast har en obetydlig inverkan på marknaden.

48 Domstolen kan emellertid när den avger ett förhandsavgörande i förekommande fall bidra med preciseringar för att vägleda den nationella domstolen vid dennas tolkning (se bland annat dom av den 17 oktober 2002 i mål C-79/01, Payroll m.fl., REG 2002, s. I-8923, punkt 29).

49 I domstolens rättspraxis har konstaterats att de parter som samverkar om nationell prissättning endast kan behålla sina marknadsandelar om de skyddar sig mot konkurrens från utlandet, eftersom det rör sig om en marknad som är öppen för tillhandahållande av tjänster av företag från andra medlemsstater (se, beträffande import, domarna i de ovannämnda målen Belasco m.fl. mot kommissionen, punkt 34, och British Sugar mot kommissionen, punkt 28).

50 I begäran om förhandsavgörande uppgavs att AGCM noterat att marknaden för trafikförsäkringar kännetecknas av betydande tillträdeshinder, framför allt därför att det fordras ett effektivt distributionsnät och ett brett nätverk av agenturer i hela Italien för att kunna hantera ersättningar vid skadefall. Den hänskjutande domstolen påpekade dock även att försäkringsbolag från andra medlemsstater som också bedrev verksamhet i Italien hade deltagit i den överenskommelse som medfört sanktionsåtgärder från AGCM. Det tycks således vara fråga om en marknad som är öppen för tillhandahållande av tjänster av försäkringsbolag från andra medlemsstater, även om tillträdeshindren gör det svårare att tillhandahålla dessa tjänster.

51 Under sådana omständigheter ankommer det främst på den hänskjutande domstolen att pröva huruvida redan förekomsten av överenskommelsen eller det samordnade förfarandet kunde avskräcka försäkringsbolag i andra medlemsstater från att bedriva verksamhet i Italien, bland annat genom att göra det möjligt att samordna och fastställa trafikförsäkringspremierna på en sådan nivå att det inte vore lönsamt för dessa bolag att sälja sådana försäkringar (se, för ett liknande resonemang, domen i det ovannämnda målet British Sugar, punkterna 29 och 30).

52 Den första tolkningsfrågan i målen C-295/04–C-298/04 skall således besvaras så, att en överenskommelse eller ett samordnat förfarande, av den typ som är aktuell i målen vid den nationella domstolen, mellan försäkringsbolag i form av ömsesidigt informationsutbyte som möjliggör höjningar av premierna för trafikförsäkringar som inte är motiverade med hänsyn till marknadsvillkoren och utgör en överträdelse av de nationella konkurrensreglerna, även kan utgöra ett åsidosättande av artikel 81 EG om det, med hänsyn tagen till den aktuella nationella marknadens egenskaper, med en tillräckligt hög grad av säkerhet kan förutses att överenskommelsen eller det samordnade förfarandet i fråga direkt eller indirekt, faktiskt eller potentiellt, kan påverka försäljningen av sådana försäkringar i den berörda medlemsstaten vilken handhas av företag från andra medlemsstater och åtgärden inte endast har en obetydlig inverkan på marknaden.

Den andra tolkningsfrågan i målen C-295/04–C-297/04 och den tredje tolkningsfrågan i mål C-298/04

53 Den hänskjutande domstolen har ställt denna fråga, som bör prövas före den andra frågan i mål C-298/04, för att få klarhet i huruvida artikel 81 EG skall tolkas så att var och en har rätt att åberopa att en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt denna bestämmelse är ogiltigt och begära skadestånd när det föreligger ett orsakssamband mellan överenskommelsen eller förfarandet och skadan.

Yttranden som har ingetts till domstolen

54 Assitalia har anfört att domstolen bör besvara frågan jakande men erinra om att det i avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området skall anges i varje medlemsstats rättsordning vilka domstolar som är behöriga och vilka förfaranden för att väcka talan som är avsedda att tillvarata rättigheter som för enskilda följer av gemenskapsrättens direkta effekt, förutsatt att dessa förfaranden är förenliga med likvärdighets- och effektivitetsprinciperna (se domen i det ovannämnda målet Courage och Crehan, punkt 29).

55 Enligt den tyska regeringen och kommissionen skall artikel 81 EG tolkas så att en tredje man som har ett rättsligt relevant intresse kan åberopa att en överenskommelse eller ett samordnat förfarande som är förbjudet enligt samma bestämmelse är ogiltigt och begära skadestånd när det föreligger ett orsakssamband mellan överenskommelsen eller det samordnade förfarandet och skadan.

Domstolens bedömning

56 Det skall inledningsvis erinras om att avtal och beslut som är förbjudna enligt artikel 81 EG även är ogiltiga enligt artikel 81.2 EG.

57 Denna ogiltighet, som var och en kan åberopa, är tvingande för rätten så fort tillämpningsvillkoren för artikel 81.1 EG är uppfyllda och avtalet i fråga inte kan beviljas undantag enligt artikel 81.3 EG (se, beträffande denna sista punkt, bland annat dom av den 9 juli 1969 i mål 10/69, Portelange, REG 1969, s. 309, punkt 10). Eftersom den ogiltighet som avses i artikel 81.2 EG är av tvingande karaktär har ett avtal som är ogiltigt enligt denna bestämmelse ingen verkan mellan avtalsparterna och kan inte göras gällande gentemot tredje man (se dom av den 25 november 1971 i mål 22/71, Béguelin, REG 1971, s. 949, punkt 29). Denna ogiltighet kan dessutom beröra alla verkningar av avtalet eller beslutet, såväl bakåt som framåt i tiden (se dom av den 6 februari 1973 i mål 48/72, Brasserie de Haecht, REG 1973, s. 77, punkt 26, svensk specialutgåva, volym 2, s. 67, och domen i det ovannämnda målet Courage och Crehan, punkt 22).

58 Såsom domstolen erinrat om ovan i punkt 39 har artikel 81.1 EG direkt effekt i förhållandena mellan enskilda och ger rättigheter för enskilda som de nationella domstolarna är skyldiga att skydda.

59 Av detta följer att var och en har rätt att inför domstol åberopa att artikel 81 EG har åsidosatts (se domen i det ovannämnda målet Courage och Crehan, punkt 24) och därmed att en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt denna bestämmelse är ogiltigt.

60 Vad gäller möjligheten att begära ersättning för en skada som orsakats av ett avtal eller ett beteende som kan begränsa eller snedvrida konkurrensen, erinrar

domstolen om att denna fulla verkan av artikel 81 EG och i synnerhet av förbudet i artikel 81.1 EG kan undergrävas om inte var och en kan begära ersättning för en skada som orsakats av ett avtal eller ett beteende som kan begränsa eller snedvrida konkurrensen (se domen i det ovannämnda målet Courage och Crehan, punkt 26).

61 Av detta följer att var och en har rätt att begära skadestånd när det föreligger ett orsakssamband mellan denna skada och en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG.

62 I avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området skall det i varje medlemsstats rättsordning anges vilka domstolar som är behöriga och vilka förfaranden för att väcka talan som är avsedda att tillvarata rättigheter som för enskilda följer av gemenskapsrättens direkta effekt. Dessa villkor får emellertid varken vara mindre förmånliga än dem som avser liknande talan enligt nationell rätt (likvärdighetsprincipen) eller medföra att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva de rättigheter som följer av gemenskapsrätten (effektivitetsprincipen) (se dom av den 10 juli 1997 i mål C-261/95, Palmisani, REG 1997, s. I-4025, punkt 27, och domen i det ovannämnda målet Courage och Crehan, punkt 29).

63 Den andra tolkningsfrågan i målen C-295/04–C-297/04 och den tredje tolkningsfrågan i mål C-298/04 skall därför besvaras så att artikel 81 EG skall tolkas så att var och en har rätt att åberopa att en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt denna bestämmelse är ogiltigt och begära skadestånd när det föreligger ett orsakssamband mellan överenskommelsen eller förfarandet och skadan.

64 I avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området ankommer det på varje medlemsstats interna rättsordning att ange villkoren för att utöva denna rättighet,

inklusive tillämpningen av begreppet orsakssamband, under förutsättning att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas.

Den andra tolkningsfrågan i mål C-298/04

65 Den hänskjutande domstolen har ställt denna fråga för att få klarhet i huruvida artikel 81 EG skall tolkas så att den utgör hinder för att tillämpa en nationell bestämmelse såsom artikel 33.2 i lag nr 287/90, enligt vilken tredje man skall väcka talan om skadestånd på grund av åsidosättande av såväl gemenskapens som nationella konkurrensregler vid en annan domstol än den som normalt är behörig att avgöra talan som rör belopp av samma storlek, vilket medför en väsentlig höjning av kostnaderna och förlängning av handläggningstiden.

Yttranden som har ingetts till domstolen

66 Assitalia har hävdat att artikel 33.2 i lag nr 287/90 endast är tillämplig på skadeståndstalan grundad på åsidosättande av nationella konkurrensregler, medan skadeståndstalan grundad på åsidosättande av artiklarna 81 EG och 82 EG i avsaknad av uttrycklig lagreglering omfattas av den ordinarie domstolens behörighet.

67 Med tanke på principen om självbestämmanderätt i processuella frågor borde den nationella domstolen således, i ett läge där den har att bedöma huruvida likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttagits beträffande artikel 33 i lag nr 287/90, finna att den rättsliga situation som avser tillämpning av gemenskaps-

rätten skyddas bättre, med hänsyn till att prövning i två instanser garanteras, än den som avser tillämpning av nationell rätt.

68 Den italienska regeringen har hävdat att det uteslutande är respektive medlemsstats domstolsorganisation som avgör behörighetsfördelningen vad gäller att pröva tvisterna i fråga, under förutsättning att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas.

69 Kommissionen har gjort gällande att nationella bestämmelser som innehåller annorlunda behörighetsregler för tvistemål som grundar sig på åsidosättande av gemenskapens konkurrensregler jämfört med dem som gäller för liknande talan enligt nationell rätt är förenliga med gemenskapsrätten, förutsatt att de inte är mindre förmånliga än de senare och inte medför att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva de rättigheter som följer av gemenskapsrätten.

Domstolens bedömning

70 Vad inledningsvis gäller frågan huruvida artikel 33.2 i lag nr 287/90 endast är tillämplig på en skadeståndstalan som grundar sig på ett åsidosättande av de nationella konkurrensreglerna eller även på en som grundar sig på ett åsidosättande av artiklarna 81 EG och 82 EG, är det inte domstolens uppgift att tolka nationell rätt eller bedöma dess tillämpning i det enskilda fallet (se bland annat dom av den 24 oktober 1996 i mål C-435/93, Dietz, REG 1996, s. I-5223, punkt 39, och av den 19 januari 2006 i mål C-265/04, Bouanich, REG 2006, s. I-923, punkt 51).

71 Såsom framgår av punkt 62 ovan i förevarande dom, ankommer det, i avsaknad av gemenskapsrättsliga bestämmelser på området, på varje medlemsstats interna

rättsordning att ange vilka domstolar som är behöriga och fastställa förfaranderegler för sådan talan som är avsedd att säkerställa skyddet av de rättigheter som enskilda har på grund av gemenskapsrätten, under förutsättning att dessa förfaranden inte är mindre förmånliga än dem som avser liknande talan enligt nationell rätt (likvärdighetsprincipen) eller medför att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva de rättigheter som följer av gemenskapsrätten (effektivitetsprincipen).

72 Den andra tolkningsfrågan i mål C-298/04 skall därför besvaras så, att det i avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området skall anges i varje medlemsstats rättsordning vilka domstolar som är behöriga att pröva en skadeståndstalan som grundar sig på ett åsidosättande av gemenskapens konkurrensregler och vilka förfaranden som är avsedda för en sådan talan, förutsatt att dessa förfaranden inte är mindre förmånliga än dem som avser en talan som grundar sig på nationell konkurrensrätt eller medför att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att begära ersättning för en skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG.

Den tredje tolkningsfrågan i målen C-295/04–C-297/04 och den fjärde tolkningsfrågan i mål C-298/04

73 Den hänskjutande domstolen har ställt denna fråga för att få klarhet i huruvida artikel 81 EG skall tolkas så att den utgör hinder för att tillämpa en nationell bestämmelse enligt vilken preskriptionsfristen för att begära ersättning för en skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt denna artikel börjar löpa den dag då överenskommelsen eller förfarandet etablerades.

Yttranden som har ingetts till domstolen

74 Assitalia har gjort gällande att det enligt principen om självbestämmanderätt i processuella frågor ankommer på den nationella domstolen att, med iakttagande av likvärdighets- och effektivitetsprinciperna och mot bakgrund av sin egen rättsordning, avgöra preskriptionsfristerna och tillämpningssätten för dessa (se dom av den 14 december 1995 i mål C-312/93, Peterbroeck, REG 1995, s. I-4599).

75 Den italienska regeringen har hävdat att skyddet mot de negativa verkningarna av den konkurrensbegränsande samverkan börjar gälla den dag denna satts i verket. Det är således från den tidpunkten som preskriptionsfristen för att begära ersättning på grundval av artikel 81 EG löper.

76 Kommissionen har hävdat att det i avsaknad av gemenskapsrättsliga bestämmelser på området ankommer på varje medlemsstats interna rättsordning att reglera sådana frågor som när preskriptionsfristen för att väcka en talan grundad på gemenskapens konkurrensregler börjar löpa, förutsatt att denna frist inte är mindre förmånlig än den som avser liknande talan enligt nationell rätt och inte medför att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva de rättigheter som följer av gemenskapsrätten.

Domstolens bedömning

77 Såsom domstolen har erinrat om i punkt 62 ovan i förevarande dom, skall det i avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området anges i varje medlemsstats

rättsordning vilka domstolar som är behöriga och vilka förfaranden för att väcka talan som är avsedda att tillvarata rättigheter som för enskilda följer av gemenskapsrättens direkta effekt, förutsatt att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas i detta förfarande.

78 En nationell bestämmelse om att preskriptionsfristen för att väcka talan om skadestånd börjar löpa den dag då överenskommelsen respektive det samordnade förfarandet etablerades skulle medföra att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva rätten att begära ersättning för den skada som orsakats genom denna överenskommelse eller detta förfarande som är förbjudet, särskilt om den preskriptionsfrist som föreskrivs i den nationella bestämmelsen i fråga är kort och inte kan avbrytas.

79 I en sådan situation är det, vid kontinuerliga eller upprepade överträdelser, inte uteslutet att preskriptionsfristen löper ut till och med innan överträdelsen har upphört. Var och en som har lidit skada efter det att fristen löpt ut saknar då helt möjlighet att väcka talan.

80 Det ankommer på den nationella domstolen att pröva huruvida så är fallet med den aktuella nationella bestämmelsen i målet där.

81 Den tredje tolkningsfrågan i målen C-295/04–C-297/04 och den fjärde tolkningsfrågan i mål C-298/04 skall således besvaras så, att preskriptionsfristen för att begära ersättning för en skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett samordnat förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG i avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området skall anges i varje medlemsstats interna rättsordning, under förutsättning att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas.

82 Det ankommer därvid på den nationella domstolen att pröva huruvida en nationell bestämmelse — enligt vilken preskriptionsfristen för att begära ersättning för en

skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG börjar löpa den dag då överenskommelsen eller förfarandet sätts i verket, särskilt om den preskriptionsfrist som föreskrivs i den nationella bestämmelsen i fråga är kort och inte kan avbrytas — skulle medföra att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva rätten att begära ersättning för liden skada.

Den fjärde tolkningsfrågan i målen C-295/04–C-297/04 och den femte tolkningsfrågan i mål C-298/04

83 Den hänskjutande domstolen har ställt denna fråga för att få klarhet i huruvida artikel 81 EG skall tolkas så att den nationella domstolen är skyldig att utdöma skadestånd såsom en sanktionsåtgärd, så att skadeståndsbeloppet blir högre än den ekonomiska fördelen för den ekonomiska aktör som åsidosatt denna bestämmelse, för att avskräcka från att sådana överenskommelser eller förfaranden som är förbjudna enligt artikeln etableras.

Yttranden som har ingetts till domstolen

84 Assitalia har gjort gällande att även frågan om straffskadestånd för tredje man som lidit skada omfattas av principen om självbestämmanderätt i processuella frågor. I den mån det inte finns några gemenskapsbestämmelser om straffskadestånd, skall varje medlemsstats interna rättsordning ange kriterierna för att bestämma storleken på skadeståndet, med iakttagande av likvärdighets- och effektivitetsprinciperna (se bland annat, för ett liknande resonemang, dom av den 5 mars 1996 i de förenade

målen C-46/93 och C-48/93, Brasserie du pêcheur och Factortame, REG 1996, s. I-1029, punkterna 89 och 90).

85 Den italienska regeringen har hävdat att rättsfiguren straffskadestånd är främmande för den italienska rättsordningen och saknar koppling till anledningen till att skadestånd förekommer där, nämligen för att utgöra ersättning för en skada som offret har lidit och bevisat. Skadeståndet fungerar aldrig som sanktionsåtgärd eller bestraffning, något som endast kan påföras med stöd av lag.

86 Den tyska regeringen anser att denna tolkningsfråga skall besvaras nekande.

87 Enligt den österrikiska regeringen är det inte nödvändigt för att säkerställa tillämpningen av artikel 81 EG att ex officio tilldöma en tredje man som lidit skada ett förhöjt skadestånd såsom en sanktionsåtgärd, då det inte är tänkt att den person som lidit skada skall berikas och detta inte heller är nödvändigt. Flertalet av medlemsstaternas rättsordningar föreskriver inga sådana rättsliga följder för åsidosättande av artikel 81.1 EG. De ger snarare rätt till skadestånd och förbud, vilket räcker för att på ett effektivt sätt verkställa artikel 81 EG.

88 Kommissionen anser att varje medlemsstats interna rättsordning i avsaknad av gemenskapsrättsliga bestämmelser på området skall reglera sådana frågor som gottgörelse för skada till följd av åsidosättande av gemenskapens konkurrensregler, förutsatt att ersättningen i sådana fall inte är mindre förmånlig för den drabbade än vad den hade varit vid en motsvarande talan enligt nationell rätt.

Domstolens bedömning

89 Såsom följer av fast rättspraxis åligger det de nationella domstolar där talan har väckts att inom ramen för sin behörighet tillämpa de gemenskapsrättsliga bestämmelserna, säkerställa att dessa ges full verkan och skydda de rättigheter som enskilda har erhållit genom dessa bestämmelser (se bland annat dom av den 9 mars 1978 i mål 106/77, Simmenthal, REG 1978, s. 629, punkt 16, svensk specialutgåva, volym 4, s. 75, av den 19 juni 1990 i mål C-213/89, Factortame m.fl., REG 1990, s. I-2433, punkt 19, svensk specialutgåva, volym 10, s. 435, och domen i det ovannämnda målet Courage och Crehan, punkt 25).

90 Såsom domstolen har erinrat om i punkt 60 i förevarande dom, kan den fulla verkan av artikel 81 EG och i synnerhet av förbudet i artikel 81.1 EG undergrävas om inte var och en kan begära ersättning för en skada som orsakats av ett avtal eller ett beteende som kan begränsa eller snedvrida konkurrensen.

91 En sådan rättighet förstärker nämligen den verkningsfulla karaktären av gemenskapens konkurrensregler och avskräcker från sådana, ofta hemliga, avtal eller förfaranden som kan begränsa eller snedvrida konkurrensen. Ur detta perspektiv kan talan om skadestånd inför de nationella domstolarna på ett väsentligt sätt bidra till att bevara en effektiv konkurrens i gemenskapen (domen i det ovannämnda målet Courage och Crehan, punkt 27).

92 Vad gäller utdömandet av skadestånd och den eventuella möjligheten att utdöma skadestånd med karaktär av sanktionsåtgärd, skall, i avsaknad av gemenskapsrättsliga bestämmelser på området, varje medlemsstats interna rättsordning ange kriterierna för storleken på ersättningen, under förutsättning att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas.

93 Härvid måste för det första särskilda skadestånd, såsom sådana som döms ut för att statuera exempel eller som bestraffning, i enlighet med likvärdighetsprincipen kunna dömas ut i mål där talan väckts med stöd av gemenskapens konkurrensregler om så är fallet i mål där en liknande talan grundas på nationell rätt (se, för ett liknande resonemang, domen i de ovannämnda förenade målen Brasserie du pêcheur och Factortame, punkt 90).

94 Enligt fast rättspraxis hindrar gemenskapsrätten emellertid inte nationella domstolar från att övervaka att skyddet för de rättigheter som gemenskapsrätten ger inte leder till en obehörig vinst för rättighetsinnehavarna (se bland annat dom av den 4 oktober 1979 i mål 238/78, Ireks-Arkady mot rådet och kommissionen, REG 1979, s. 2955, punkt 14, svensk specialutgåva, volym 4, s. 567, och av den 21 september 2000 i de förenade målen C-441/98 och C-442/98, Michaïlidis, REG 2000, s. I-7145, punkt 31, och domen i det ovannämnda målet Courage och Crehan, punkt 30).

95 För det andra följer det av effektivitetsprincipen och av rätten för var och en att begära ersättning för en skada som har orsakats av ett avtal eller ett beteende som kan begränsa eller snedvrida konkurrensen att de personer som har lidit skada måste kunna begära ersättning inte bara för faktisk skada (*damnum emergens*) utan även för utebliven vinst (*lucrum cessans*) samt ränta.

96 Det kan vid överträdelse av gemenskapsrätten inte tillåtas att utebliven vinst helt utesluts som ersättningsgill skada. Det skulle nämligen, särskilt i fråga om tvister av ekonomisk eller kommersiell art, innebära att det i praktiken blir omöjligt att få ersättning för skadan (se domen i de ovannämnda förenade målen Brasserie du pêcheur och Factortame, punkt 87, och dom av den 8 mars 2001 i de förenade målen C-397/98 och C-410/98, Metallgesellschaft m.fl., REG 2001, s. I-1727, punkt 91).

97 Vad gäller betalning av ränta har domstolen i punkt 31 i dom av den 2 augusti 1993 i mål C-271/91, Marshall (REG 1993, s. I-4367; svensk specialutgåva, volym 14, s. I-315), erinrat om att beviljande av ränta i enlighet med tillämpliga nationella regler måste anses utgöra ett väsentligt element i en gottgörelse.

98 Av detta följer att den fjärde tolkningsfrågan i målen C-295/04–C-297/04 och den femte tolkningsfrågan i mål C-298/04 skall tolkas så att varje medlemsstats interna rättsordning i avsaknad av gemenskapsrättsliga bestämmelser på detta område skall ange kriterierna för att bestämma storleken på ersättningen för en skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG, under förutsättning att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas.

99 Följaktligen gäller för det första enligt likvärdighetsprincipen att om särskilda skadestånd, såsom sådana som döms ut för att statuera exempel eller som bestraffning, kan dömas ut i mål enligt nationell rätt som liknar mål där talan väckts med stöd av gemenskapens konkurrensregler, måste detta vara möjligt även i den senare typen av mål. Gemenskapsrätten hindrar emellertid inte nationella domstolar från att övervaka att skyddet för de rättigheter som gemenskapsrätten ger inte leder till en obehörig vinst för rättighetsinnehavarna.

100 För det andra följer det av effektivitetsprincipen och av rätten för den enskilde att begära ersättning för en skada som orsakats av ett avtal eller ett förfarande som kan begränsa eller snedvrida konkurrensen att de personer som har lidit skada måste kunna begära ersättning inte bara för faktisk skada (*damnum emergens*) utan även för utebliven vinst (*lucrum cessans*) samt ränta.

Rättegångskostnader

101 Eftersom förfarandet i förhållande till parterna i målet vid den nationella domstolen utgör ett led i beredningen av samma mål, ankommer det på den nationella domstolen att besluta om rättegångskostnaderna. De kostnader för att avge yttrande till domstolen som andra än nämnda parter har haft är inte ersättningsgilla.

Mot denna bakgrund beslutar domstolen (tredje avdelningen) följande:

1) **En överenskommelse eller ett samordnat förfarande, av den typ som är aktuell i målen vid den nationella domstolen, mellan försäkringsbolag i form av ömsesidigt informationsutbyte som möjliggör höjningar av premierna för ansvarsförsäkringar avseende skador orsakade av bilar, fartyg och mopeder som inte är motiverade med hänsyn till marknadsvillkoren och utgör en överträdelse av de nationella konkurrensreglerna, kan även utgöra ett åsidosättande av artikel 81 EG om det, med hänsyn tagen till den aktuella nationella marknadens egenskaper, med en tillräckligt hög grad av säkerhet kan förutses att överenskommelsen eller det samordnade förfarandet i fråga direkt eller indirekt, faktiskt eller potentiellt, kan påverka försäljningen av sådana försäkringar i den berörda medlemsstaten vilken handhas av företag från andra medlemsstater och åtgärden inte endast har en obetydlig inverkan på marknaden.**

2) **Artikel 81 EG skall tolkas så att var och en har rätt att åberopa att en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt denna bestämmelse är ogiltigt och begära skadestånd när det föreligger ett orsakssamband mellan överenskommelsen eller förfarandet och skadan.**

I avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området skall varje medlemsstats interna rättsordning ange villkoren för att utöva denna

rättighet, inklusive tillämpningen av begreppet orsakssamband, under förutsättning att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas.

3) **I avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området skall det i varje medlemsstats rättsordning anges vilka domstolar som är behöriga att pröva en skadeståndstalan som grundar sig på ett åsidosättande av gemenskapens konkurrensregler och vilka förfaranden som är avsedda för en sådan talan, förutsatt att dessa förfaranden inte är mindre förmånliga än dem som avser en skadeståndstalan grundad på ett åsidosättande av nationella konkurrensregler och att dessa nationella bestämmelser inte medför att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att begära ersättning för en skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG.**

4) **I avsaknad av gemenskapsrättsliga föreskrifter på området skall varje medlemsstats interna rättsordning ange preskriptionsfristen för att begära ersättning för en skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett samordnat förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG, under förutsättning att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas.**

Det ankommer därvid på den nationella domstolen att pröva huruvida en nationell bestämmelse — enligt vilken preskriptionsfristen för att begära ersättning för en skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG börjar löpa den dag då överenskommelsen eller förfarandet etableras, särskilt om den preskriptionsfrist som föreskrivs i den nationella bestämmelsen i fråga är kort och inte kan avbrytas — skulle medföra att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att utöva rätten att begära ersättning för liden skada.

5) I avsaknad av gemenskapsrättsliga bestämmelser på detta område skall varje medlemsstats interna rättsordning ange kriterierna för att bestämma storleken på ersättningen för en skada som orsakats genom en överenskommelse eller ett förfarande som är förbjudet enligt artikel 81 EG, under förutsättning att likvärdighets- och effektivitetsprinciperna iakttas.

Följaktligen gäller för det första enligt likvärdighetsprincipen att om särskilda skadestånd, såsom sådana som döms ut för att statuera exempel eller som bestraffning, kan dömas ut i mål enligt nationell rätt som liknar mål där talan väckts med stöd av gemenskapens konkurrensregler, måste detta vara möjligt även i den senare typen av mål. Gemenskapsrätten hindrar emellertid inte nationella domstolar från att övervaka att skyddet för de rättigheter som gemenskapsrätten ger inte leder till en obehörig vinst för rättighetsinnehavarna.

För det andra följer det av effektivitetsprincipen och av rätten för den enskilde att begära ersättning för en skada som orsakats av ett avtal eller ett beteende som kan begränsa eller snedvrida konkurrensen att de personer som har lidit skada måste kunna begära ersättning inte bara för faktisk skada (*damnum emergens*) utan även för utebliven vinst (*lucrum cessans*) samt ränta.

Underskrifter